

ИНКЛУЗИВНО ОБРАЗОВАНИЕ НА ДЕЦАТА СО ОШТЕТЕН ВИД ВО ЕВРОПА

Ивана ПЕТРОВСКА-ЗИМОСКИ¹
Даниела ДИМИТРОВА-РАДОЈИЧИК²

¹ НВО „Амбрела“

² Институт за специјална едукација и рехабилитација,
Филозофски факултет, Универзитет „Св. Кирил и
Методиј“, Скопје

Преглед на литература / Literature review

Примено / Received: 13.03.2019

Прифатено / Accepted: 20.04.2019

УДК 376-056.262:37.014(4-672ЕУ)

Резиме

Вклучувањето на децата со оштетен вид во редовниот училиштен систем е во фокус на образовната практика во последните дваесетина години. Инклузивните системи обезбедуваат подобар квалитет на образование за сите деца и се есенцијални за менување на дискриминаторските ставови.

Истражувањето претставува студија за инклузивното образование во различните држави во Европа. Спроведена е компаративна анализа на инклузивно образовните политики во земјите членки на Европската Унија и земјите кои не се членки на Европската Унија. Целта е теоретски да се анализира инклузивниот образовен систем во земјите во Европа. Податоците се собрани од различни извори, книги, списанија и научни публикации. Резултатите покажуваат разлики во инклузивните практики во различните земји вклучени во истражувањето. Сличности во инклузивните практики покажуваат меѓусебно земјите кои се членки на Европската Унија, и посебно, земјите кои не се членки на Европската Унија.

Клучни зборови: *деца со оштетен вид, инклузивно образование, инклузивни политики и практики*

INCLUSIVE EDUCATION OF CHILDREN WITH VISUAL IMPAIRMENTS IN EUROPE

Ivana PETROVSKA ZIMOSKI¹
Daniela DIMITROVA-RADOJICIC²

¹ NGO “Ambrela”

² Institute of Special Education and Rehabilitation, Faculty
of Philosophy, University «St. Cyril and Methodius»,
Skopje

Abstract

The inclusion of children with visual impairments in the regular school system is a focus on educational practice in the last twenty years. Inclusive systems provide better quality education for all children, and are essential for changing discriminatory attitudes.

The research is the study of inclusive education in different countries in Europe. A comparative analysis of inclusive education policies has been conducted in the member states of the European Union and countries that are not members of the European Union. The goal is to provide a theoretical analysis of the inclusive education system in Europe. Data is collected from a variety of sources, books, magazines, and scientific publications. The results show differences in inclusive practices in the various countries involved in the research. Similarities in the inclusive practices are shown by the countries that are members of the European Union, and in particular, the countries that are not members of the European Union.

Keywords: *children with visual impairments, inclusive education, inclusive policies and practices*

Адреса за кореспонденција:
Ивана ПЕТРОВСКА-ЗИМОСКИ,
НВО Амбрела, Скопје

Corresponding address:
Ivana Petrovska ZIMOSKI,
NGO “Ambrela”, Skopje

Воег

Инклузивното образование е многу истражувана тема која вклучува голем број предизвици за креирање политики и процеси на имплементација. Концептуализацијата на инклузивното образование варира од потесни ставови како „обид“ да ги едуцира лицата со попреченост преку нивно интегрирање што е можно поблиску до редовниот образовен систем, до пошироки дефиниции како „водечки“ принцип што помага да се постигне квалитетно образование за сите - образовни системи кои имаат корист од различноста, со цел да се изгради поправедно, демократско општество (1).

Инклузијата вклучува процес на системска реформа која ги отелотворува промените и модификациите во содржината, наставните методи, пристапи, структури и стратегии во образованието за надминување на бариерите, со визија која служи за обезбедување правично и партиципативно учење и искуство на сите ученици на соодветна возраст во средина која најдобро одговара на нивните барања и параметри. Вклучувањето на учениците со оштетен вид во редовната училишна средина без структурни промени, на пример, организација, курикулум, стратегии за учење, не претставува инклузија (2).

Главната причина за промовирање на инклузијата на децата со оштетен вид во редовните училишта е да се зголемат можностите за учење преку интеракција со другите и да го промовираат нивното учество во животот на заедницата. Често овие деца се исклучени од општеството (3).

Инклузијата подразбира транзиција од посебни, сегрегирани средини за учење за лицата со оштетен вид кои се одразуваат во пристапот на „специјално образование“, до образование во редовниот систем за едукација. Ефективна транзиција, од посебните образовни пристапи до инклузивно образование, бара внимателно планирање и структурни промени, со цел обезбедување сигурност дека учениците со оштетен вид не се вклучени во рамките на редовниот училиштен систем без соодветна акомодација и поддршка, кои обезбедуваат инклузивна средина за учење. Со тоа се подразбира дека

Introduction

Inclusive education is often researched topic that includes a number of challenges for policymaking and implementation processes. The conceptualization of inclusive education varies from narrower attitudes as an «attempt» to educate people with disabilities by including them as close as possible to the regular education system, to wider definitions as a «guiding» principle that helps to achieve quality education for all - educational systems that benefit from diversity, in order to build a more just, democratic society (1).

Inclusion involves a systemic reform process that embodies changes and modifications in content, teaching methods, approaches, structures and strategies education to overcome the barriers, with a vision that serves to ensure fair and participatory learning and experience for all students of the appropriate middle age, which best suits their requirements and parameters. The inclusion of students with visual impairments in the regular school environment without structural changes, for example, organization, curriculum, learning strategies, does not constitute inclusion (2).

The main reason for promoting the inclusion of children with visual impairments in regular schools is to increase learning opportunities by interacting with others, and to promote their participation in the life of the community. Often these children are excluded from society (3).

Inclusion implies a transition from separate, segregated learning environments for people with visual impairments that reflect in the special education approach to education in the regular education system. Effective transition from special educational approaches to inclusive education requires careful planning and structural change in order to ensure that students with visual impairments are not included within the regular school system without proper accommodation and support that provide an inclusive

заедниците, семејствата, наставниците и учениците имаат бенефит од инклузивното образование преку убедување дека децата со оштетен вид ќе посетуваат училиште со своите врстници и ним ќе им се обезбеди соодветна поддршка за да успеат и академски и социјално (4). Ова, исто така, подразбира дека заедниците имаат корист од инклузијата бидејќи воведувањето на децата со оштетен вид во редовните училишта ги воведува децата со оштетен вид во локалните заедници и во соседството и помага во отстранувањето на бариерите и предрасудите. Заедниците стануваат поприфатливи за различностите и секој има корист од попријатна и отворена околина (5).

Инклузијата како процес е во постојан подем. Сепак, сè уште постојат многу предизвици пред инклузивното образование ширум Европа. Така, во секоја земја постојат многу особености, сличности и разлики во политиките и практиките во инклузивното образование. Неопходни се промени заради постигнување на вистинско инклузивно образование низ целиот образовен систем. За таа цел, потребна е реализација на една внимателна компаративна студија за да се дополни квантумот на знаења, политики и практики во инклузивното образование (ИО) на децата со оштетен вид низ земјите ширум Европа.

Целта на овој труд е да се анализира образовниот систем на учениците со попреченост во развојот, односно со оштетен вид, во осум земји од Европа. Фокусот е на следното истражувачко прашање: каква е инклузивната политика во овие земји?

Методологија

Како основа во методолошката постапка, употребена е компаративна анализа на содржината на меѓународни документи, извештаи и евалуации. Примерокот го сочинуваат: четири држави членки на ЕУ (Италија, Словенија, Хрватска и Бугарија); и четири балкански држави (Северна Македонија, Србија, Босна и Херцеговина и Црна Гора).

learning environment. This implies that communities, families, teachers, and students benefit from inclusive education by convinced that children with visual impairments will attend school with their peers and will be provided with appropriate support to succeed both academically and socially (4). This also implies that communities benefit from inclusion, since the introduction of children with visual impairments in regular schools introduces children with visual impairments in local communities and in the neighbourhood, and helps to remove barriers and prejudices. Communities become more acceptable for diversity, and everyone benefits from a pleasant and open environment (5).

Inclusion as a process is on the rise. However, there are still many challenges ahead of Inclusive Education across Europe. Thus, in each country there are many peculiarities, similarities and differences in policies and practices in inclusive education. Changes are needed to achieve genuine inclusive education throughout the entire education system. To this end, a careful comparative study is needed to supplement the quantum of knowledge, policies and practices in inclusive education (IE) for children with visual impairments among countries across Europe.

Goal of this paper is to analyse the education system of students with special educational needs or visual impairments in eight countries in Europe. The focus is put on the research-question: what's the inclusive policy in these countries.

Methodology

As a basis in methodological procedures, a Comparative Analysis of the contents of documents, reports and evaluations is being used. The sample obtained four EU Member States (Italy, Slovenia, Croatia, Bulgaria); and four Balkan countries (Macedonia, Serbia, Bosnia and Herzegovina, and Montenegro).

Резултати

Results

Табела 1. Инклузивна политика

Table 1. Inclusive policy

Држави/ Countries	Закони за Инклузивно образование (ИО) / Acts for Inclusive education (IE)	
ЕУ / EU	Италија/ Italy	- Нацрт-Закон за лицата со ПП*(L.104/1992) / - Draft Law on people with SN* (L.104/ 1992)
	Словенија/ Slovenia	- Закон за сместување на деца со ПП* (2000, 2007)/ the Act to accommodate children with SN* (2000, 2007)
	Хрватска/ Croatia	- нема посебен закон за ИО, составен дел е од Законот за Основно образование (2003) / no special law for IE, it is an integral part of the Law on Primary Education(2003)
	Бугарија/ Bulgaria	- Наредба за Инклузивно Образование (2017)/ Ordinance for Inclusive Education (2017)
Држави кои не се членки на ЕУ/ non EU	Македонија/ Macedonia	- нема посебен закон за ИО, составен дел е од Законот за Основно образование и Законот за Средно образование (2016) / no special law for IE, it is an integral part of the Law on Primary Education and Law on Secondary Education (2016)
	Србија/ Serbia	- не постои посебен закон за ИО, составен дел е од Законот за основно образование и Законот за средно образование (2010) / no special law for IE, it is an integral part of the Law on Primary Education and Law on Secondary Education (2010)
	Босна и Херцеговина/ Bosnia and Herzegovina	- не постои посебен закон за ИО, составен дел е од Закон за основно и средно воспитание и образование(2003) / no special law for IE, it is an integral part of the Law on Primary Education and Law on Secondary Education (2003)
	Црна Гора/ Montenegro	- Закон за Образование на децата со ПП* (2004)/ Law on Education of children with SN* (2004)

Земји членки на ЕУ

Во Италија, интеграцијата започнала во 1971 година, и согласно со Законот 118, задолжителното образование мора да се спроведува во редовните училиници, освен во случај на многу тешка физичка или ментална попреченост. Во 1976 година, посебен закон за првпат им овозможил на слепите ученици да посетуваат редовни училишта (во 1988 година, одлуката на Уставниот суд го прошири ова право до ниво на средно училиште). Посебните училишта не биле укинати со закон, но повеќето од нив биле затворени со текот на времето, поради намалувањето на бројот на ученици како резултат на инклузијата. Некои посебни училишта за ученици со оштетен вид прифаќаат и ученици со сочуван вид, само колку да бидат активни и да функционираат, иако имаат само еден ученик со оштетен вид во одделението. Учениците со оштетен вид инклутирани во училиштата на сите нивоа, сочинуваат околу

Member States of EU

In Italy, integration started in 1971, and according to Law 118, compulsory education must be carried out in regular classrooms, except in the case of a very severe physical or mental disability. In 1976, a special law for the first time enabled blind students to attend regular schools (in 1988, the Constitutional Court's decision extended this right to the level of high school). Special schools were not abolished by law, but most of them were closed over time, due to the reduction in the number of students due to inclusion. Some special schools for students with visual impairments also accept sighted students, only to be active and to function, even if only one pupil with impaired vision in the classroom. Students with visual impairments included in schools at all levels make up about 2% of the total number of persons with special

2% од вкупниот број лица со посебни образовни потреби вклучени во училиштата, односно околу 200.000 ученици (6).

Во *Словенија*, концептот за инклузија бил формално кодифициран со усвојувањето на Законот за сместување на деца со попречености (2000, 2007), кој повикува на инклузивно образование на учениците со попречености, односно со оштетен вид, во услови што е можно поблиску до нивните домови (7). И покрај бројните иновации, словенечкото законодавство сè уште одржува двоен образовен систем (8). Некои ученици се едуцираат одвоено од своите врстници во посебни училишта/институции, додека други посетуваат редовни училишта заедно со своите врстници (инклузија). На национално ниво е воспоставена соработка помеѓу редовните училишта и специјалните институции, и присутни се примери на добри практики. Во рамките на специјални институции и училишта постои мобилна услуга што ја обезбедуваат експерти. Нивната работа е да ги посетуваат децата во предучилишните установи и училишта, и да им обезбедат дополнителна професионална поддршка (9). Тие исто така нудат совети на наставниците за приспособување на училишните активности што се потребни за секој ученик со попреченост. Во практиката, слепите и слабовидите деца добиваат зголемен број часови стручна помош. Дополнителната помош е во форма на обука што ја обезбедува главниот Центар за едукација на слепи во Љубљана. Обуките се состојат од различни техники на комуникација, односно користење на Брајовиот систем за пишување на компјутер и употреба на технички помагала. Исто така, се спроведуваат и обука за ориентација и мобилност, вежбање на другите сетила, активности за стекнување социјални вештини и секојдневни животни вештини.

Во *Хрватска*, не постои документ за образовна политика кој елаборира инклузија на директен начин. Сепак, тие се инкорпорирани во документите за образовната политика. Покрај тоа, сите хрватски документи за образовната политика го истакнуваат еднаквото право на образование и обука за сите (10). Овој пристап ги опфаќа сите групи

educational needs included in the schools, that is, about 200,000 pupils (6).

In *Slovenia*, the concept of inclusion was formally codified with the adoption of the Law on Accommodation for Children with Disabilities (2000, 2007), which calls for inclusive education for pupils with disabilities, that is, impaired vision, in conditions as close as possible to their homes (7). Despite numerous innovations, Slovenian legislation still maintains a dual education system (8). Some students are educated separately from their peers in special schools/ institutions, while others attend regular schools along with their peers (inclusion). At the national level, cooperation has been established between regular schools and special institutions, and examples of good practices are present. Within special institutions and schools there is a mobile service provided by experts in the field. Their job is to visit children in pre-schools and schools, and to provide them with additional professional support (9). They also offer teachers' advice on adapting the school activities required for each student with a disability. In practice, blind and children with low vision receive an increased number of hours of professional help. Additional assistance is in the form of training provided by the main education centre for blind people in Ljubljana. The trainings consist of various communication techniques, that is, the use of Braille's computer writing system and the use of technical aids. Also, Orientation and Mobility training is being implemented, and further, activities for acquisition of social skills and daily living skills.

In *Croatia*, there is no educational policy document that elaborates inclusion in a direct way. However, they are incorporated into educational policy documents. In addition, all Croatian educational policy documents emphasize the equal right to education and training for all (10). This approach encompasses all groups of students according to their abilities, needs and individual development, regardless of

на ученици според нивните способности, потреби и индивидуален развој, без оглед на нивниот социо-економски статус. Во Хрватска нема официјални инклузивни училишта. Сепак, со цел да се обезбедат еднакви услови за хоризонтална и вертикална мобилност, на сите ученици со попречености им се даваат еднакви можности и дополнителна помош. Очигледно е дека главната цел на хрватскиот образовен систем е да обезбеди соодветна поддршка за учениците со попречености, односно со оштетен вид, а фокусот да не се става на нивните тешкотии.

Процесот кон инклузивно образование во *Bulgaria* започнал во 2002 година кога Националниот план за интеграција на децата со посебни потреби и хронични состојби во редовниот образовен систем, заедно со некои промени во законот за образование биле усвоени (11). Училиштата се должни да прифаќаат деца со посебни образовни потреби и/или хронични заболувања. Само доколку не постојат можности за образование во редовните државни училишта, и со писмено барање на родителите, децата со попречености ќе посетуваат посебни училишта или институции (Образовен акт, 2002). Многу родители сè уште преферираат да ги испраќаат своите деца во посебни училишта (12). Во октомври 2015 година, Националното собрание усвои нов Закон за предучилишно и основно образование, што го зајакнува правото на секое дете со попреченост да добие образование во редовниот училиштен систем, и истиот ги поставува потребните институционални активности за поддршка на инклузивното образование. Ова предвидува, посебните училишта, со исклучок на училишта за деца со оштетувања на видот и слухот, да бидат затворени и трансформирани во центри за специјализирана педагошка поддршка. Во согласност со тенденциите за инклузија на децата со попречености во редовните училишта, постојат повеќе консултативни услуги на училиштето „Луј Брај“, со цел да се поддржат учениците со оштетен вид. Сите деца со оштетен вид можат да избираат помеѓу училиштата за лица со оштетен вид, редовните училишта или стручните училишта, според

their socio-economic status. There are no official inclusive schools in Croatia. However, in order to ensure equal conditions for horizontal and vertical mobility, all students with special needs are given equal opportunities and additional assistance. It is obvious that the main goal of the Croatian education system is to provide adequate support for students with impairments, that is, visually impaired, and focus not on their difficulties.

The process towards inclusive education in *Bulgaria* started in 2002, when the National Plan for the Integration of Children with Special Needs and Chronic Conditions in the regular education system, together with some changes in the law on education, was adopted (11). Schools are obliged to accept children with special educational needs and/ or chronic diseases. Only if there are no opportunities for education in the regular state schools, and with a written request from the parents, children with disabilities will attend special schools or institutions (Educational Act, 2002). Many parents still prefer to send their children to special schools (12). In October 2015, the National Assembly adopted a new Law on Pre-school and Primary Education, which strengthens the right of every child with disabilities to receive education in the regular school system, and it sets out the necessary institutional activities to support inclusive education. This provides for special schools (with the exception of schools for children with visual and hearing impairments) to be closed and transformed into centres for specialized pedagogical support. In line with the trends for inclusion of children with disabilities in regular schools, there are more consultative services at the Louis Bray School in order to support students with visual impairments. All children with visual impairments can choose between schools for visually impaired, regular schools or vocational schools, according to the Bulgarian legislation. At the Louis Bray School, there are two consultants who are qualified to work with

бугарската легислатива. Во училиштето „Луј Брај“ постојат двајца консултанти кои се квалификувани да работат со деца со оштетен вид и го поддржуваат образованието на инклудираните ученици во редовните училишта, во однос на некои посебни теми како што се рехабилитација на слабовидни ученици, ориентација и мобилност, секојдневни животни вештини. Тие, исто така, ги советуваат учениците во врска со изборот на електронски оптички и неоптички помагала и ги учат како правилно да ги употребуваат уредите. Обезбедена е и техничка поддршка по општите предмети. Исто така им се нуди и помош на семејствата на инклудираните ученици (13).

Земји кои не се членки на ЕУ

Во Северна Македонија, во 1998 година почна да се реализира Проект за интеграција на деца со посебни образовни потреби во пет основни училишта. Од 2006 година, Канцеларијата на УНИЦЕФ во Северна Македонија обезбедува поддршка на Министерството за образование и наука (МОН) во имплементација на иницијативата „Училиште по мерка на детето“ – пристап за квалитетно образование што се заснова врз Конвенцијата на правата на детето. На ова поле, Северна Македонија е прогласена за лидер во севкупните реформи во образованието во регионот на Централна и Источна Европа. Република Северна Македонија покажува интенција за вклучување на децата со попречености, особено во редовното основно образование, зависно од степенот на попреченост (14). Според Законот за основно образование, децата имаат право на избор на образовна институција во која ќе го започнат своето образование. Членот 51 од овој закон, му дава право на родителот да го запише своето дете со посебни образовни потреби во редовно основно училиште, освен во случаите кога посебните образовни потреби на детето се такви, што тоа треба да следи настава во посебно основно училиште. Последното, сè уште е предмет на разработка во надлежните институции. Сите деца со оштетен вид можат да избираат помеѓу училиштата за лица со оштетен

children with visual impairments, and support the education of the included pupils in regular schools, with regard to some special topics such as rehabilitation of low vision students, orientation and mobility, everyday life skills. They also advise students on the selection of electronic optical and non-optical devices and teach them how to properly use the devices. Technical support for the general subjects is also provided. They also offer assistance to the families of the included pupils (13).

Non-EU countries

In Macedonia, in 1998, a project for integration of children with special educational needs into five primary schools started to be realized. Since 2006, the UNICEF Office in Macedonia has provided support to the Ministry of Education and Science, in the implementation of the «School by Measure of the child» initiative - a quality education approach based on the Convention on the Rights of the Child. In this field, Macedonia has been declared a leader in overall educational reforms in the region of Central and Eastern Europe. The Republic of Macedonia shows an intention to include children with disabilities, especially in the regular primary education, depending on the degree of disability (14). According to the Law on Primary Education, children have the right to choose an educational institution in which they will start their education. Article 51 of this Law entitles the parent to enrol his child with special educational needs in a regular primary school, except in cases where the special educational needs of the child are such that they should attend classes in a special elementary school. The latter is still the subject of development in the competent institutions. All children with visual impairments can choose between schools for visually impaired people, or regular schools according to Macedonian legislation. This is the norm and regulation, but practice is something else. In the practical application of the legal

вид или редовните училишта според македонската легислатива. Ова е нормативата и регулативата, но практиката е нешто друго. Во практичната примена на законските решенија постојат доста проблеми и пречки што не овозможуваат обезбедување соодветен и еднаков пристап кон децата со посебни образовни потреби, поради што овие деца се често дискриминирани при остварувањето на правото на образование. Од досегашното искуство на ова поле, евидентирано е дека родителите на децата со посебни образовни потреби сè уште се сретнуваат со отпор и со предрасуди кај наставниот кадар во училиштата и кај родителите на другите деца. Така се случува да биде одбиен прием на дете со посебни образовни потреби во редовно основно образование или пак такво дете да биде примено, но по одреден временски период да биде испишано, со што родителите се оставени сами да се снаоѓаат со децата. Проблеми имаат и наставниците во работата со оваа категорија на деца од причини што не се доволно обучени соодветно да работат со вакви деца и да изнајдат најсоодветни методи за вклучување на децата со посебни образовни потреби во средината. Наедно, училиштата не се соодветно технички и материјално опремени. Децата со посебни образовни потреби учат врз основа на несоодветни и неприспособени наставни содржини што не се во можност да ги совладаат и нема посебни учебници со помош на кои би се олеснило образованието на децата со попречености (15).

Србија спроведува инклузивно образование од 2009 година, со што се поттикнува образованието на децата со попречености, тешкотии во учењето во редовните училишта и одделенија. Со воведувањето на инклузивен пристап во училиштата во Србија, произлегоа многу проблеми: локалните власти ретко се вклучени во планирањето и инклузирањето на децата со попречености во основно училиште; нискиот капацитет на училиштата да ги идентификуваат внатрешните пречки и да се создаде инклузивен план за развој на училиштето; силен отпор кон вклучувањето; постојан медицински, а не педагошки пристап кон проблемот

solutions, there are many problems and obstacles that do not enable the provision of adequate and equal access to children with special educational needs, therefore, in exercising the right to education, these children are often discriminated against. From the past experience in this field, it is evident that parents of children with special educational needs are still faced with resistance and prejudice in the teaching staff in the schools and with the parents of other children. In this way, it is going to be refused the admission of a child with special educational needs to regular primary education or to receive such a child, but after a certain period of time it is written, leaving the parents alone to manage their own children. Teachers in the work with this category of children also have problems because they are not trained adequately to work with such children and to find the most suitable methods for involving children with special educational needs in the environment. At the same time, schools are not adequately technically and materially equipped, children with special educational needs learn on the basis of inadequate and unsuited instructional contents that they are unable to master, and there are no special textbooks that would facilitate the education of children with disabilities (15).

Serbia has been implementing inclusive education since 2009, which encourages the education of children with disabilities, learning difficulties in regular schools and classrooms. With the introduction of an inclusive approach to schools in Serbia, many problems arose: local authorities are rarely involved in the planning and inclusion of children with disabilities in primary school; the low capacity of schools to identify internal obstacles and to create an inclusive plan for school development; strong resistance to involvement; permanent medical, not pedagogical approach to the problem (despite the adoption of the Rulebook for additional support to education, health and social services, Rulebook, 2010); the dominant approach to

(и покрај донесувањето на Правилникот за дополнителна поддршка на образованието, здравството и социјални услуги, Правилник, 2010); доминантниот приод на предавање, што не остава простор за индивидуализиран пристап; институционализирана стручна помош; недостаток на учество на родител во процесот на донесување одлуки во однос на нивното дете; постоењето на предрасуди; образовните професионалци имаат мали познавања за инклузијата и не ја разбираат добро; недостаток на статистички податоци за деца со посебни образовни потреби; проблемот со продолжување на образованието на овие деца по основното училиште; отсуство на систематско буџетирање на ресурсите и бариери за информирање и комуникација во училиштата; недостаток на педагошки асистенти; недоволна примена на индивидуализиран пристап и несоодветно приспособување на наставата за потребите на децата (16). Сегашниот закон предвидува и отфрлање на категоризацијата и обезбедување дополнителна образовна поддршка на детето/ученикот, воведување педагошки асистент за проширување на поддршката за децата и наставниците, постепени промени во финансирањето на институциите што ја поддржуваат инклузијата на децата во образовниот систем. Децата со оштетен вид можат да посетуваат редовни училишта бидејќи тие се опремени и можат да понудат специјални програми или да ги приспособат постојните програми за потребите на таквите ученици. Меѓутоа, во моментот, децата со оштетување на видот најчесто се образуваат во посебни училишта.

Во *Босна и Херцеговина* (БиХ), според Законот за основното образование и позадината на децата со посебни образовни потреби од 1999 година, образованието на децата со посебни образовни потреби во основното училиште може да се спроведува во мали групи во редовните училишта или преку индивидуална работа со дефектолог, според предлогот на Комисијата за категоризација и договор со Министерството за наука, култура и спорт. Постојат различни примери на инклузивно образование во целиот регион на државата БиХ (17). Во 2003 година се донесе

teaching, which leaves no room for an individualized approach; institutionalized professional assistance; lack of parental involvement in the decision-making process regarding their child; the existence of prejudices; educational professionals in general have little knowledge of inclusion and do not understand it well; lack of statistics for children with special educational needs; the problem of continuing the education of these children after primary school; the absence of systematic budgeting of resources and barriers to information and communication in schools; lack of pedagogical assistants; and insufficient application of an individualized approach and inadequate adaptation of teaching to the needs of children (16). The current law also provides for the rejection of the categorization and provision of additional educational support to the child / student, the introduction of a pedagogical assistant for expanding support for children and teachers, gradual changes in the funding of institutions that support the inclusion of children in the education system. Children with visual impairments can attend regular schools because they are equipped and can offer special programs, or to adapt existing programs to the needs of such students. However, at the moment, children with visual impairment are most often educated in special schools.

In *Bosnia and Herzegovina* (BiH), according to the law on primary education and the background of children with special educational needs since 1999, the education of children with special educational needs in the elementary school can be carried out in small groups in the regular schools, or through individual work with a special educator, according to the proposal of the Commission for categorization and the Agreement of the Ministry of Science, Culture and Sports. There are various examples of inclusive education throughout the region of the state of BiH (17). In 2003, a new Law on Primary Education was adopted that states that children with mild disabilities should attend

нов Закон за основно образование кој вели дека децата со лесна попреченост треба да посетуваат редовни училишта и децата со интелектуална попреченост може да се интегрираат целодневно, на скратени часови или може да посетуваат посебни групи во редовните училишта. Во Босна и Херцеговина, Финската програма за соработка (2003-2006) ги поддржа реформите во образованието во БиХ и создаде одржливи иницијативи за инклузивно образование. Така се зголемуваше бројот на децата со посебни образовни потреби во редовните училишта.

Во *Црна Гора*, процесот на интеграција на деца со посебни образовни потреби започна во 1992 година, со формирање развојна група во една од детските градинки во Подгорица, која ги интегрираше децата со лесни нарушувања во психофизичкиот и менталниот развој. Интеграција на деца со попречености во редовните градинки започна во соработка со британската НВО „Save the children“. Во текот на имплементацијата на проектот, процесот на интеграција прерасна во процес на вклучување деца со тешкотии во развојот. Во 2004 година, Црна Гора презеде одговорност за гарантирање еднакви права во образованието на секој поединец, без оглед на нивните физички или психолошки карактеристики, давајќи му можност на секое дете да има слобода на избор: различни содржини, различни начини на учење, различни форми на работа. Во Црна Гора се организирани пет „мобилен тимови“, со цел да се обезбеди поддршка на училиштата и родителите во инклузивниот процес: приспособување на училишните области со цел да се овозможи пристап на децата со посебни образовни потреби до училишните објекти, неопходна обука за наставниците, обезбедување соодветни материјали и услови за задоволување на нивните потреби.

Стратегија за инклузивно образование (2014/2018) претставува продолжение на активностите од претходната Стратегија (2008-2013) (18, 19). Формирани се мрежи за поддршка на инклузивното образование во редовните средни училишта. Формирани се совети за инклузивно образование на национално и на регионално ниво за промовирање

regular schools and children with intellectual disability can integrate all day long, in short hours or can attend special groups in regular schools. In Bosnia and Herzegovina, the Finnish Cooperation Program (2003-2006) supported education reform in BiH and created sustainable initiatives for inclusive education. Thus, the number of children with special educational needs in regular schools increased.

In *Montenegro*, the process of integration of children with special educational needs started in 1992 with the establishment of a development group in one of the kindergartens in Podgorica, which integrated children with mild disorders in psychophysical and mental development. Integration of children with disabilities in regular kindergartens in cooperation with the British NGO “Save the Children”. During the project implementation, the integration process turned into a process of inclusion children with developmental difficulties. In 2004, Montenegro assumed responsibility for guaranteeing equal rights in the education of each individual, regardless of their physical or psychological characteristics, giving every child the freedom to choose: different content, different ways of learning, different forms of work. In Montenegro, five «mobile teams» are organized in order to provide support to schools and parents in the inclusive process: adapting school areas in order to allow children with special educational needs to school facilities, necessary training for teachers, providing appropriate materials and conditions to meet their needs.

The Inclusive Education Strategy (2014/2018) is a continuation of the activities of the previous Strategy (2008-2013) (18, 19). Established networks to support inclusive education in regular secondary schools. Formed Tips for inclusive education at national and regional levels to promote and support inclusive education, exchange of experiences and literature, examples of good practice, help in

и поддршка на инклузивното образование, размена на искуства и литература, примери на добра практика, помош при подготовка на програми за работа и изготвување Индивидуален образовен план (20).

Дискусија

Во однос на образованието на децата со попречености, односно ученици со оштетен вид, се забележува дека во Италија, Словенија, Бугарија и Црна Гора, истото е регулирано со посебен Закон за образование на деца со попречености, додека во Хрватска, Северна Македонија, Србија и БиХ, образованието на децата со попречености, односно оштетен вид е составен дел од Законот за основно образование.

Во однос на аспектите во развојот на инклузивното образование на децата со посебни образовни потреби, се забележува дека во Република Италија, уште во 1977 г., започнал процесот на вклучување наставници за поддршка во редовните училишта во Италија, и е изгласана инклузија за сите лица со посебни потреби на возраст од 6 до 14 години, со последователно затворање на сите посебни училишта, освен неколку за деца со сензорни оштетувања (вид и слух), но и тие се соочуваат со осипување на бројот на ученици. Сите останати држави, и покрај бројните иновации, сè уште имаат двоен образовен систем. Во нив, учениците со попречености, односно оштетен вид, се образуваат во редовни или во посебни училишта.

Во Република Словенија, уште од 2008 година е организирано изнајмување посложени технички помагала за ученици кои се слепи да посетуваат редовни училишта. Во округот Брчко во БиХ, како резултат на напорите на здружението „Брчко“ на полето на инклузијата нема посебни часови и посебни училишта. Во Република Северна Македонија е развиена Национална стратегија за развој на образованието, што претставува најдалекусежен обид да се подобри образовниот систем за сите ученици, а во Црна Гора е развиена Стратегија за инклузивно образование. Црна Гора покажува тенденција на огромен напредок на полето на

the preparation of work programs and preparing Individual Education Plan (20).

Discussion

Regarding the education of children with disabilities, i.e. students with visual impairments, it is noted that in Italy, Slovenia, Bulgaria and Montenegro, it is regulated by a special law on education of children with disabilities, while in Croatia, Macedonia, Serbia, and BiH, the education of children with disabilities, i.e. children with visual impairments, is an integral part of the Law on Primary Education.

Regarding the aspects of the development of inclusive education of children with special educational needs, it is noticeable that in the Republic of Italy, as early as 1977, the process of inclusion of teachers for support in regular schools in Italy started, and voting for all persons with special needs at the age of 6 to 14, with the subsequent closure of all special schools, except for a few for children with sensory impairments (vision and hearing), but they also face the drop out of the number of students. All other countries, despite numerous innovations, still have a dual education system. In them, students with disabilities, that is, visual impairments, are educated in regular, or in special schools.

In the Republic of Slovenia, since 2008, renting more complex technical devices for students who are blind to regular schools is organized. In the Brcko District of BiH, as a result of the efforts of the Brcko association in the field of inclusion, there are no special classes and special schools. In the Republic of Macedonia, the National Strategy for the Development of Education has been developed, which is the most far-reaching attempt to improve the education system for all students in Montenegro, an Inclusive Education Strategy has been developed. Montenegro shows a tendency of enormous progress in the field of inclusive education through the creation of networks to support inclusive education in regular secondary

инклузивното образование преку формирање мрежи за поддршка на инклузивното образование во редовните средни училишта, и совети за инклузивно образование на национално и на регионално ниво за промовирање и поддршка на инклузивното образование.

Заклучок

Врз основа на претходно изнесените податоци, може да се донесе заклучок дека во различните земји вклучени во истражувањето постојат различни законски рамки и практики по однос на сите прашања кои беа предмет на истражување, и генерално, во однос на инклузивното образование на децата со оштетен вид. Исто така, земјите членки на ЕУ, кои беа вклучени во истражувањето, имаат сличности во однос на инклузивните практики. Земјите кои не се членки на ЕУ, покажуваат сличности во многу аспекти на инклузијата меѓусебно, и вложуваат напори да бидат во чекор со европските трендови на полето на инклузивното образование.

Литература

1. UN Committee on the rights of persons with disabilities. General Comment No. 4: on Article 24 of The UN Convention of the rights of persons with disabilities. Right to Inclusive Education. London: Amnesty International, 2016.
2. Acedo C. Inclusive education: pushing the boundaries. Netherlands: Springer, 2008:
3. Preparing Teachers for Inclusive Education. A video-based training course. Lesotho: Ministry of Education. Available from EENET, School of Education, University of Manchester, Manchester: England M13 9PL or 1996 <http://www.eenet.org.uk>
4. Reiser R. Implementing Inclusive Education: A Commonwealth guide to implementing Article 24 of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities. London: Commonwealth Secretariat, 2008.
5. Janet E. Lord et al. Human Rights. YES! Action and advocacy on the rights of persons with disabilities. Minneapolis: University of Minnesota Human Rights Center, 2012.

schools, and Councils for Inclusive Education at national and regional level to promote and support inclusive education.

Conclusion

Based on the previously reported data, it can be concluded that there are different legal frameworks and practices in the various countries involved in the research in relation to all the issues that have been the subject of research and, in general, regarding the inclusive education of children with visual impairments. Also, EU Member States involved in the survey have similarities with regard to inclusive practices. Non-EU countries show similarities in many aspects of inclusion among themselves, and make efforts to keep pace with European trends in the field of inclusive education.

6. European Blind Union. Inclusive education in Italy. [Online]. 2012 [Cited 2018 Sep]. Available from: URL: <http://www.euroblind.org/newsletter/2014/may-june/en/inclusive-education-italy>
7. The EDUCATION SYSTEM in the Republic of Slovenia 2016/2017. Ljubljana: Ministry of Education, Science and Sport of the Republic of Slovenia. [Online]. 2017 [Cited 2018 Sep]. Available from: URL: <https://eng.cmepius.si/wp-content/uploads/2015/08/The-Education-System-in-the-Republic-of-Slovenia-2016-17.pdf>
8. Kavkler M, Kosak Babuder M, Magajna L. Inclusive education for children with specific learning difficulties. Analysis of opportunities and barriers in inclusive education in Slovenia. CEPS Journal 2015; 5 (1): 31-52.
9. Schmidt M, Brown I. Education of Children with Intellectual Disabilities in Slovenia. Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities. 2015;12(2):90-99.
10. European Agency for Development in Special Needs Education. Country information for Croatia - Assessment within



- inclusive education systems, Croatia: European Agency for Development in Special Needs Education, 2018.
11. UNICEF. Inclusive Early Childhood Education. [Online]. 2013 [Cited 2018 Sep]. Available from: URL: https://www.unicef.bg/assets/PDFs/Vacancies/Inclusive_Early_Childhood_Education_TOR.pdf
 12. European Federation of Adapted Physical Activity. Inclusion in general education. [Online] 2011 [Cited 2018 Sep]. Available from: URL: <http://www.eufapa.eu/index.php/apa-in-europe/information-from-countries/36-bulgaria.html>
 13. Louis Braille School for visually impaired children. Integrated education. [Online]. 2018 [Cited 2018 Sep]. Available from: URL: http://soudnzsofia.bg/bg/?page_id=328
 14. Ministerstvo za obrazovanie i nauka. Inkluzivnoto obrazovanie vo ramkite na "Učilište po merka na deteto". Skopje: Imelda, 2010.
 15. Izveštaj za sprovedenoto istraživanje za vključenosta na decata so posebni potrebi vo redovnoto osnovno obrazovanie. Skopje: Naroden pravobranitel na Republika Makedonija, 2016.
 16. Pesikan A, Ivic I. The sources of inequity in the education system of Serbia and how to combat them. CEPS Journal 2016; 6(2): 101-124.
 17. Dizdarevič A, Vantič TM, Nikolič M. Inclusive education in Bosnia and Herzegovina) US-China Education Review 2010; 7(3): 92-100.
 18. Ministry of Education. Inclusive education in Montenegro. [Online]. 2005 [Cited 2018 Sep]. Available from: URL: <http://www.mpin.gov.me/en/sections/education-of-children-with-special-needs/86839/7075.html>
 19. Strategija Inkluzivnog Obrazovanja. Podgorica: Ministarstvo prosvete, 2008.
 20. Službeni list R. Crne Gore 57/2011. Pravilnik o načinu, uslovima i postupku za usmjeravanje djece sa posebnim obrazovnim potrebama.. [Online]. 2011 [Cited 2018 Sep]. Available from: URL: <http://www.sluzbenilist.me/PravniAktDetalji.aspx?tag=%7BEDE5557B-4CEA-4A81-A273-FFA24DC9B101%7D>